

УДК 339.924:331.556.4

Тарасенко Т.П.
студентка*Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка***ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ КРАЇН ЄС ДО РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЇ
ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ****TRANSFORMATION OF EU COUNTRIES' APPROACHES
TO REGULATING HIGH-SKILLED MIGRATION****АНОТАЦІЯ**

У статті досліджено основні фактори впливу на міграційну політику держав-членів Європейського Союзу, охарактеризовано засоби залучення висококваліфікованої робочої сили на європейський ринок праці, проаналізовано шляхи відбору професійних кадрів, які іммігрують до ЄС. Визначено ключові тенденції та форми прояву трансформації інституційного регулювання міжнародної міграції висококваліфікованих фахівців у західноєвропейських країнах.

Ключові слова: міжнародна трудова міграція, міграційна політика, інституційне регулювання міжнародної міграції, висококваліфікована робоча сила, «відтік мізків», Європейський Союз.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы основные факторы влияния на миграционную политику государств-членов Европейского Союза, охарактеризованы средства привлечения высококвалифицированной рабочей силы на европейский рынок труда, проанализированы пути отбора профессиональных кадров, которые иммигрируют в ЕС. Определены ключевые тенденции и формы проявления трансформации институционального регулирования международной миграции высококвалифицированных специалистов в западноевропейских странах.

Ключевые слова: международная трудовая миграция, миграционная политика, институциональное регулирование международной миграции, высококвалифицированная рабочая сила, «отток мозгов», Европейский Союз.

ANNOTATION

This article provides a survey of the main factors influencing migration policies of the EU Member States, describes the means to attract highly skilled workforce to the European labour market, provides the analysis of the selection instruments for professional personnel immigrating to the EU. The key trends and forms of transformation of international migration of highly skilled professionals' institutional regulation in Western countries are defined.

Keywords: international labour migration, migration policy, institutional regulation of international migration, highly skilled workforce, «brain drain», the European Union.

Постановка проблеми. З кожним роком обсяги міжнародної міграції зростають, а напрями її потоків охоплюють увесь світ. Оскільки праця як фактор виробництва має вплив і на виробників, і на державні фінанси, й на демографічне та соціальне становище в країнах, важливо виробити механізм координації та впливу на процеси міжнародної трудової міграції.

Регулювання міграційних процесів у межах Європейського Союзу є прикладом моделі координації міграційної політики в межах певного регіону з метою досягнення найкращих резуль-

татів міжнародної співпраці. Така важлива складова інтеграційних процесів, як транскордонне пересування людей, поряд з вільним рухом товарів та капіталів є предметом спільних політичних рішень Європейського Союзу. Вони стосуються як процесів усередині Співтовариства, так і його міграційних відносин із третіми країнами.

Розширення Європейського Союзу 2004 і 2007 рр. викликало нову хвилю іммігрантів з нових країн-членів, що відобразилося на збільшенні кількості некваліфікованої робочої сили на ринку праці, соціальній системі захисту робітників та суспільному напруженні серед місцевого населення переважно в найбільш розвинених країнах ЄС. Уряди цих країн спробували компенсувати негативні наслідки відпору державною міграційною політикою.

Звісно, чинник, такий як процес старіння населення європейських країн, також дає поштовх для залучення найбільш висококваліфікованих та перспективних кадрів, відсіювання небажаних мігрантів та посилення контролю з метою зменшення потоків нелегальної міграції. Фінансово-економічна криза 2008 р. та розширення Співтовариства лише посилили ці тенденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження окресленої проблематики зробили такі зарубіжні науковці: Т. Бауер, Дж. Борхас, К. Бренке, М. Вайнер, А. Зайцева, М. Каханек, О. Кунце, П. Міллер, К. Циммерманн, Б. Чізвік, М. Юксель. Із українських вчених варто виділити М. Вербового, М. Відякіну, В. Комірну, О. Малиновську, Є. Савельєва, Р. Стаканова, А. Філіпенка, О. Чуприну. Їхні праці були присвячені регулюванню процесів міжнародної трудової міграції, зокрема в західноєвропейських країнах.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних тенденцій розвитку міграційних процесів у європейському регіоні, виявлення причин їх трансформації та виокремлення засобів залучення висококваліфікованої робочої сили в економіку держав-членів ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом усього свого розвитку напрями та обсяги міграційних потоків на європейських

теренах зазнавали значних змін. Науковці М. Каханек та К. Циммерманн виділяють чотири основні періоди, що існували протягом формування та становлення міграційної політики об'єднання [1, с. 2]. Перший із них розпочався одразу після закінчення Другої світової війни. Він був пов'язаний із поверненням людей після бойових дій до своїх домівок та з процесом деколонізації. Після цього настав період відновлення та активного економічного підйому в 1960-70-х рр. На ринку праці в багатьох європейських країнах це призвело до нестачі робочої сили. Потреба в працівниках змусила деякі країни Західної Європи відкрити свої кордони для імміграції або навіть активно залучати працівників-мігрантів, як правило, орієнтуючись саме на некваліфікованих тимчасових іммігрантів з Південної Європи. Такі програми прийому заробітчан були припинені близько 1973 р., коли нафтові шоки вдарили по європейській економіці і європейські уряди почали висловлювати побоювання, що додаткові іммігранти сприятимуть подальшому напруженню в системі соціального забезпечення країни й підвищенню рівня безробіття.

Для третього етапу характерним було скорочення імміграції, пов'язаної з родинними зв'язками та гуманітарними проблемами. Четвертий етап європейської імміграції розпочався з падіння Берлінської стіни, події, яка викликала значний притік економічних іммігрантів зі Східної в Західну Європу. Конфлікти на Балканах та в інших частинах світу надали додаткового імпульсу для європейської імміграції. Зокрема значні потоки біженців і шукачів притулку були спрямовані з постраждалих регіонів здебільшого у країни Західної Європи. Незважаючи на те, що в той час деякі країни, такі як Німеччина, законодавчо впроваджували більш жорстку політику щодо гуманітарних іммігрантів, їхні потоки залишалися значними.

У другій половині ХХ ст. спочатку Західна та Північна, пізніше – Південна, а на початку 2000-х рр. – Центрально-Східна Європа здійснили так званий міграційний перехід, тобто трансформацію з території, звідки населення вибуває, на таку, куди спрямовуються численні імміграційні потоки. Саме це стало сприяло розвитку систем управління міграційними потоками європейських країн спочатку на національному, а потім і на регіональному рівнях [2, с. 4].

На цьому етапі розвитку міграційних процесів серед основних факторів формування міграційної політики ЄС можна виокремити демографічну ситуацію, що склалася в більшості європейських країн, та потреби ринку праці. У короткотерміновій перспективі певний вплив має також фінансово-економічна криза 2008 р., наслідки якої є відчутними й досі. У трансформації потоків внутрішньоевропейської міграції значну роль відіграло розширення Євросоюзу останнього десятиліття, зокрема за рахунок

країн, які за рівнем життя та заробітків суттєво поступалися старим членам ЄС.

Серед демографічних чинників основним є швидке старіння населення Європи. Якщо у 2012 р. населення працездатного віку країн ЄС (15-64 роки) становило 335,6 млн осіб, то у 2060 р., за прогнозом, нараховуватиметься лише 290,6 млн працездатних європейців [2, с. 4]. Крім того, іноземні мігранти найчастіше прагнуть залишитися в європейських країнах, а не повернутися на батьківщину, тому в Європі середній вік мігранта значно вищий, ніж, наприклад, в Азії (рис. 1).

Демографічне навантаження особами старшого віку (тобто співвідношення чисельності непрацездатних осіб старшого віку до чисельності працездатного населення) становило 26,8%, а до 2060 р. зросте до 52,6% [2, с. 4]. Це призведе до проблем у функціонуванні пенсійної системи та забезпеченні потреб економіки робочою силою. Хоча сьогодні безробіття в країнах ЄС доволі високе, особливо безробіття молоді, низка країн-членів уже відчувають дефіцит працівників в деяких галузях та регіонах. Особливо гострим він є у ІТ-сфері, де попит зростає на 3% щорічно й постійно перевищує пропозицію, а також у секторі медичних та соціальних послуг. Не задовольняється попит і на інженерних працівників, тому приплив додаткових людських ресурсів ззовні дещо пом'якшує ці проблеми, адже імміграція забезпечує до 40% приросту населення європейських країн. Звичайно, особливо бажаним є прибуття висококваліфікованих іммігрантів та їх внесок у формування економіки. І хоча приплив чужоземного населення має для європейського суспільства не лише вигоди, а й проблеми, та за умови ефективного регулювання він необхідний для поступального розвитку ЄС.

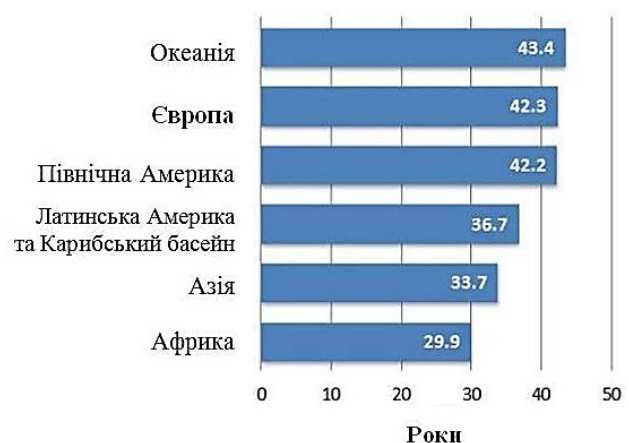

Рис. 1. Середній вік міжнародного мігранта, 2013 р.
Джерело: [3, с. 2]

З початком світового економічного спаду обсяги трудової міграції постійно знижуються [4, с. 23]. Ця тенденція є особливо помітною серед європейських країн ОЕСР, де рівень тру-

дової міграції впав майже на 40% в період між 2007 і 2012 рр. (рис. 2). Таке падіння значною мірою пов'язане зі зниженням припливу мігрантів до Іспанії та Італії, де економічні умови залишаються несприятливими. До того ж навіть без урахування цих двох значних приймаючих країн у решті країн ОЕСР, які входять до ЄС, спостерігається зниження трудової міграції на 10%, починаючи з 2009 р.

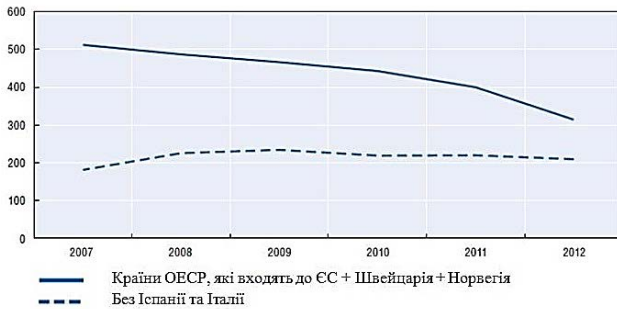

Рис. 2. Трудова міграція до Європи, тис. осіб

Джерело: [5]

Одними з останніх явищ, що вплинули на імміграційну політику регіону, стали розширення ЄС на Схід у 2004, 2007 та 2013 рр., в результаті чого поступово знімалася обмеження щодо імміграції з нових країн-членів; також суттєві зміни були спричинені економічною і фінансовою кризою, яка викликала хвилю протекціоністських настроїв. Ще однією тенденцією, яку варто згадати, є зближення країн традиційного європейського ядра й периферії, що спричинило перетворення деяких країн-експортерів робочої сили, таких як Ірландія та Іспанія, в приймаючі країни протягом останніх десятиліть. Насправді ж навіть деякі з нових держав-членів приймають значну кількість іммігрантів.

Пріоритети міграційної політики будь-якої держави, зокрема й країн-членів Європейського Союзу, встановлюються як відповідна реакція держави на характеристики минулих і поточних хвиль імміграції. Основними показниками для розуміння поточного стану інтеграції ринку праці та ефективного використання навичок іммігрантів є передусім частка іммігрантів у загальному обсязі населення країни, структура іммігрантів за тривалістю їх перебування в приймаючій країні, а також рівень освіти серед іммігрантів.

Перед високо- й малоосвіченими іммігрантами виникають різні проблеми на

ринку праці, і їх подолання вимагає відповідної державної міграційної політики. У середньому серед країн ОЕСР протягом 2011-2012 рр. були представлені іноземці як серед найменш освічених (тобто які мали неповну середню освіту або ще нижчий рівень освіти), так і серед високоосвічених (тобто тих, хто мали вищу освіту). З країн Європейського Союзу найбільше високоосвічених іноземців у Люксембурзі, Великобританії, Ірландії, Польщі та Естонії (рис. 3), де близько 40% або більше мають вищу освіту. Більше 30% високоосвічених іноземців також у Швеції. Протилежна ситуація – в Італії та Греції, де більшість іммігрантів займають робочі місця низькокваліфікованих працівників, а рівень вищої освіти серед іноземців складає менше 15%. Проте загалом у країнах ОЕСР (більшість з яких – це країни-члени ЄС) з початку нового тисячоліття частка фахівців з вищою освітою серед іммігрантів зросла майже у всіх країнах.

Проблема еміграції висококваліфікованих фахівців (так званий «відтік мізків») з'явилася на міжнародному ринку праці досить давно. Найчастіше це явище досліджується в контексті негативних ефектів для країни походження високоосвічених спеціалістів, рідше – з погляду позитивних наслідків для країни-імпортера зазначеної категорії робочої сили. Поширеною є думка, що явище еміграції висококваліфікованих робочих кадрів може стосуватися членів Європейського Союзу лише як приймаючих країн. Проте й у межах самого інтеграційного об'єднання існує чітка тенденція до міграції професіоналів з Півдня та Сходу на Північ та Захід.

Поняття «відтік мізків» було вперше запроваджене на території Європи Британським королівським науковим товариством на початку 60-х рр. [6]. Воно відображало процеси міграції висококваліфікованої робочої сили, зокрема

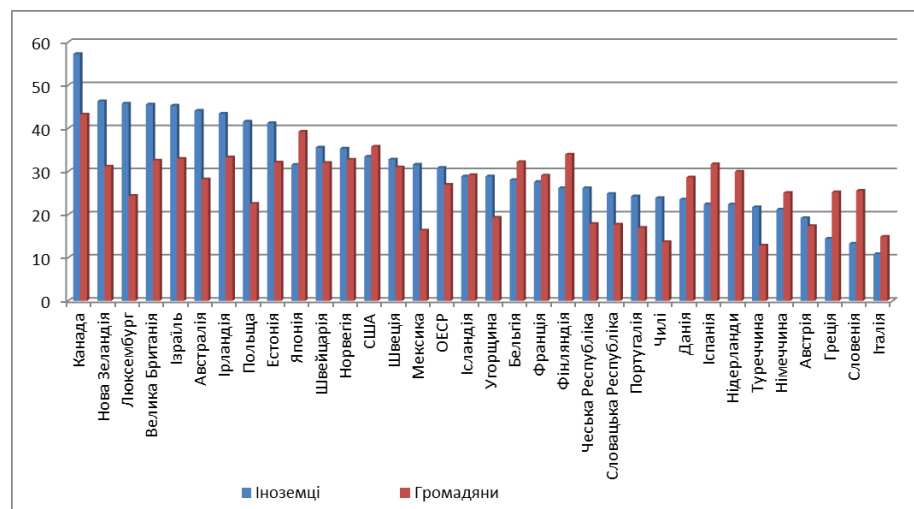

Рис. 3. Частка високоосвіченого населення серед іноземців та громадян працездатного віку (15-64 роки) у 2013 р., %

Джерело: [4, с. 48]

еміграцію британських науковців до США та Канади. Нині поняття відтоку висококваліфікованих спеціалістів широко використовується для означення проблеми масової еміграції фахівців, науковців, дослідників, професіоналів з метою пошуку місця роботи з кращими умовами та, відповідно, постійним місцем проживання за кордоном. Основною причиною такої тенденції з погляду індивіда є його природне бажання знайти нові економічні перспективи, визнання, мати більшу оплату праці та вищий рівень життя.

Теоретичні дослідження вказують на існування двох основних груп факторів міграції: чинники виштовхування країни походження та чинники протягування приймаючої країни. Основними причинами міграційних процесів зазвичай стають економічні фактори: відсутність можливостей зайнятості, економічна відсталість і прагнення до кращих економічних перспектив, недостатнє використання потенціалу фахівців у країні, відсутність науково-дослідних установ, прагнення до вищої кваліфікації та визнання, кращої освітньої системи, кращих можливостей для професіоналів.

Тенденція до відтоку висококваліфікованої робочої сили набула розвитку в ЄС із 2007 р., коли економічна криза відчутно позначилася на рівні добробуту південних країн об'єднання, таких як Греція, Іспанія, Португалія. Ще одним поштовхом для розвитку зазначеного явища стало розширення 2007 р., коли Болгарія та Румунія приєдналися до ЄС. Отже, вищий рівень життя у країнах, що є так званими старими членами інтеграційного угруповання, стимулював значну частину високоосвіченого населення двох нових країн-членів емігрувати.

Європейськими регіонами, що найбільше постраждали від витоку висококваліфікованої частини населення, є [6] Південь (Греція, Іспанія, зокрема Каталонія, й Португалія – через високий рівень безробіття серед освічених людей, особливо молоді) та Східна Європа (Румунія й Болгарія, де низька заробітна плата у сферах освіти, наукових досліджень і медицини спричинила масовий від'їзд професійного персоналу до західних країн). Наприклад, в Румунії система охорони здоров'я зазнала значних змін через міграцію лікарів і медсестер, що призвело до нестачі спеціалізованого медичного персоналу.

В Іспанії прогресуюче зниження бюджетних видатків на освіту й наукові дослідження стали причиною міграції значної кількості фахівців. В Португалії ж, за оцінками економістів, близько 20% молодих фахівців приймають рішення залишити свою батьківщину, щоб використовувати свої професійні можливості в інших країнах. Питання відтоку висококваліфікованих фахівців є нагальним і для Греції, країни, що найбільше постраждала від економічної кризи, й де рівень безробіття серед молоді у березні 2014 р. сягав 56,8% [6]. Зрозу-

міло, що економіка та суспільство цих держав зазнали значних збитків через еміграцію перспективних робочих кадрів до більш розвинених країн-членів ЄС.

Політика вільної внутрішньої мобільності в поєднанні з розширеннями ЄС 2004 та 2007 рр. дійсно збільшила імміграційний потенціал в Європі, зокрема потенціал для імміграції висококваліфікованих фахівців. Це проявилось у збільшенні потоків іммігрантів зі Східної в Західну Європу, і хоч за багатьма ознаками помітно, що ці потоки сприяли підвищенню ефективності на європейських ринках праці, ефективність такого політичного підходу має ряд обмежень [7, с. 29].

Передусім перехідні положення деяких держав-членів, що обмежують вільний рух робочої сили з нових країн ЄС, спотворили імміграційні потоки після розширення. Кілька країн, які відкрили свої кордони спочатку, відчували несподівано високі обсяги притоку мігрантів (наприклад, Ірландія і Великобританія), в той час як країни, які застосували перехідні заходи (наприклад Німеччина та Австрія), у багатьох випадках відштовхнули іммігрантів, які мали конкурентну альтернативу. Приймаючи значні потоки робочої сили, Німеччина залучила відносно старших і менш кваліфікованих іммігрантів, ніж інші старі держави-члени ЄС, які відкрили свої кордони для нових країн ЄС раніше.

Проте, незважаючи на політику вільної мобільності всередині ЄС, іммігранти, особливо висококваліфіковані іммігранти, які, як правило, є дуже мобільними й часто живуть в одній країні, а працюють у іншій, стикаються з обтяжливими адміністративними бар'єрами в процесі міграції. Це пов'язано зі складними й тривалими адміністративними процедурами з переведення соціального забезпечення та медичного страхування. Крім того, податкові системи часто є досить складними й не дозволяють або обмежують податкові відрахування з інших держав-членів, а іноді й залучають неявне подвійне оподаткування.

Окрім зазначеного, мовні бар'єри та практичні труднощі, пов'язані з визнанням професійної кваліфікації, часто призводять до зниження кваліфікації висококваліфікованих іммігрантів.

Еміграція з нових держав-членів стала причиною нестачі кваліфікованих кадрів у цих країнах у короткостроковій перспективі, таким чином збільшуючи потребу в мігрантах-негромадянах ЄС для заповнення кваліфікаційних груп, які постраждали внаслідок масової еміграції.

Хоча, як і раніше, застосування певних перехідних заходів дозволило деяким країнам відкрити спеціальні канали для висококваліфікованих іммігрантів з нових країн-членів ЄС. Наприклад у Німеччині законодавці при-

йняли новий закон, що регулює трудову міграцію, який набрав чинності 1 січня 2009 р. Цей закон містить положення щодо вільного доступу та мобільності на ринку праці для висококваліфікованих громадян нових країн-членів ЄС та членів їх сімей. Зокрема працівники, які мають вищу освіту або співставний сертифікат, а також члени їхніх сімей, не потребують згоди Федерального агентства зайнятості Німеччини, щоб отримати дозвіл на роботу. Крім того, іммігрантам з нових країн-членів ЄС, які мають визнану в Німеччині кваліфікацію, не потрібен дозвіл на роботу, щоб розпочати стажування [1, с. 7].

Іммігранти з країн-нечленів ЄС зазвичай повинні мати дозвіл на проживання, а також дозвіл на роботу, щоб отримати доступ до ринку праці країни-члена ЄС. Для більшості іммігрантів отримання таких дозволів передбачає тривалу, дорожчу та складну процедуру з високою невизначеністю результату.

Інституційні аспекти трансформації імміграційної політики країн ЄС – це передусім зміни в законодавстві цих країн, адже саме формальні правила (конституції, закони, адміністративні акти) є головними складовими інституційної структури суспільства.

Для розуміння механізму трансформації імміграційної політики країн Західної Європи варто проаналізувати нововведення та зміни до основних імміграційних законів, які стосуються висококваліфікованої робочої сили в державах-членах ЄС [4, с. 240-281].

Болгарія

Незважаючи на те, що іноземці становлять лише 0,6% від усього населення, притік іммігрантів збільшився у 3 рази в 2012 р. й у 2 рази – в 2013 р., сягнувши у 2013 р. 13 тис. осіб. Більшість іммігрантів прибули з Російської Федерації, України та Туреччини. Збільшення цих потоків позначилося на зростанні трудової міграції, в якій домінували висококваліфіковані робітники, інженери й технічний персонал. Для цієї категорії працівників, зокрема в ІТ-сфері, використовувалася європейська Блакитна карта, введена у 2011 р.

Естонія

У вересні 2013 р. були внесені поправки до закону про іноземців для спрощення проживання в Естонії висококваліфікованих фахівців, науковців і студентів. Зміни дозволяють членам їхніх родин супроводжувати їх при в'їзді. Дозвіл на короткострокове працевлаштування фахівців, науковців і викладачів може бути зареєстрований протягом одного дня за прискореною процедурою.

Ірландія

У квітні 2013 р. в законодавстві країни відбулися зміни з метою полегшення доступу кваліфікованих робітників на ринок праці, а саме: розширено Список висококваліфікованих професій, зменшено термін випробування на ринку

праці з восьми до двох тижнів; певні категорії іммігрантів з країн, що не входять до ЄП, які легально проживають в Ірландії, відтепер мають можливість звернутися за дозволом, якщо їм запропонують роботу за професією із зазначеного списку.

Нідерланди

Після скорочення процедури надання дозволів висококваліфікованим мігрантам, які в'їжджають до Нідерландів на строк до трьох місяців, з січня 2014 р. встановлено остаточну схему прийому цієї категорії іммігрантів. Вона впроваджує такі ж мінімальні рівні заробітної плати, як і для висококваліфікованих мігрантів, які залишаються в країні довше, ніж на три місяці.

Фінляндія

З метою реалізації Директиви ЄС щодо Блакитної карти, яка є засобом регулювання міграції висококваліфікованої робочої сили, було введено нові законодавчі поправки. Зокрема верхня межа річної заробітної плати для власників Блакитної карти була встановлена на рівні 57 700 євро.

Чеська Республіка

У 2012 р. Міністерство праці та соціальних справ прийняло нові правила, спрямовані на зниження рівня імміграції низькокваліфікованої робочої сили: вимоги були введені на видачу дозволів на роботу особам, які не є громадянами країн-членів ЄС. Ці правила були скасовані в 2013 р.

Спрошена процедура отримання дозволу на роботу і проживання була введена в Чеській Республіці в 2009 р. в рамках національної системи Зеленої карти. Дія системи Зеленої карти закінчилася у 2014 р. її заміною на Директиву ЄС щодо єдиного дозволу (2011/98/ЄС). Єдиний дозвіл («Employee Card») був випущений у кінці червня 2014 р. Поряд із «Employee Card» ще один єдиний дозвіл, Блакитна карта для висококваліфікованих іноземців-негромадян ЄС, був введений у січні 2012 р. У 2013 р. більше 160 осіб отримали Блакитну карту, приблизно половина з них – з Російської Федерації та України.

Кожна з перелічених країн мала свої особливості міграційних процесів протягом останніх років, які склалися історично, а також пов'язані з розширенням Європейського Союзу в 2004, 2007 та 2013 рр. Проте спільними тенденціями регулювання міграції є посилення контролю з метою уникнення нелегальної міграції, залучення перспективних висококваліфікованих кадрів до галузей, які особливо постраждали від світової економічної кризи, а у випадку найрозвиненіших країн ЄС – відсіювання небажаних мігрантів, значний притік яких спостерігався після розширення ЄС та економічної кризи 2008 р.

Висновки. Будь-який індивід як потенційний робітник має право самостійно обирати, в якій країні працювати, проте з метою подо-

лання негативних економічних і фінансових ефектів та забезпечення прогресивного розвитку національного господарства уряди застосовують механізми державної чи, як у випадку з Європейським Союзом, наднаціональної системи регулювання міграційних потоків до країни.

Отже, у ході дослідження було виявлено тенденції міграційної політики держав-членів Європейського Союзу, такі як схильність до селективного підходу – відбору найбільш перспективних трудових ресурсів серед іммігрантів. Серед основних причин трансформації міграційної політики такого інтеграційного об'єднання – демографічна ситуація (процеси старіння нації європейських держав), наслідки фінансово-економічної кризи 2008 року, а також розширення ЄС у східному напрямку в 2004, 2007 та 2013 рр.

Декларуючи повну свободу мобільності в межах інтеграційного угруповання, уряди країн-членів усе ж застосовують засоби відбору іммігрантів, передусім з третіх країн, а також із країн, що є новими членами Європейського Союзу, таким чином сприяючи входженню на європейський ринок праці висококваліфікованих фахівців, які забезпечуватимуть прогресивний розвиток економік західноєвропейських країн.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Kahanec, M., Zimmermann, K., 2010. High-skilled immigration policy in Europe. [pdf] Leibniz Information Centre for Economics. Available at: <<http://ftp.iza.org/dp5399.pdf>>.
2. Малиновська О.А. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України / О.А. Малиновська. – К.: НІСД, 2014. – 48 с.
3. World Migration in Figures, 2013. [pdf] OECD-UNDESA. Available at: <<http://www.oecd.org/els/mig/World-Migration-in-Figures.pdf>>.
4. International Migration Outlook 2014, 2014. [pdf] OECD Publishing. Available at: <<http://ekke.gr/oecd/wp-content/uploads/2014/12/SOPEMI-2014-E.pdf>>.
5. OECD International Migration Database. [online] Available at: <<http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=MIG>>.
6. Patrutiu-Baltes, L., 2014. The Brain Drain Phenomenon within the European Union. [online] Available at: <<http://one-europe.info/brain-drain-eu>>.
7. Kahanec, M., Zimmermann K., Zaiceva, A., 2009. Lessons from Migration after EU Enlargement. [pdf] Leibniz Information Centre for Economics. Available at: <<http://ftp.iza.org/dp4230.pdf>>.
8. Відякіна М.М. Міграційна політика на регіональних ринках робочої сили: моногр. / М.М. Відякіна, Р.Д. Стаканов. – К., 2013. – 296 с.
9. Малиновська О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О.А. Малиновська. – К.: НІСД, 2011. – 40 с.
10. Koser, K., 2010. The Impact of the Global Financial Crisis on International Migration. The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. pp. 13–20.